

СИНХРОНИЈАТА КАКО ОТСЕЧКА НА ДИЈАХРОНИЈАТА

(*Старословенска граматика* од Емилија Црвенковска,
издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје, 2021 г., 234 стр.)

SYNCHRONY AS A SEGMENT OF DIACHRONY

(*Old Church Slavonic Grammar* by Emilija Crvenkovska,
printed by Blaže Koneski Faculty of Philology,
Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, 2021, 234 pages)

Бобан Карапејовски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
karapejovski@ffl.ukim.edu.mk

Boban Karapejovski
Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
karapejovski@ffl.ukim.edu.mk

Секој момент од историјата е сегашност во даденото (односно) време. А, тоа време си има свој живот, условен од извесни настани, кои, погледнати од таа референтна точка, тие се минато, а за нас – веројатно – далечно, предминато.

Уште од Десосировите сфаќања и неговите дихотомии за јазикот, во основата се поставува погледот за историјата наспрема современоста и за условноста на сегашноста од она што било пред неа. Во јазична смисла, споредбеноисториските пристапи и младограматичарските сфаќања за развојот на знаковната пројава на она што е *differentia specifica* за човекот – можноста за јазична артикулација преку единството на поимот и звучната слика – овозможуваат преглед за начинот на кој актуелниот миг е создаден по пат на (природна) еволуција.

Па, така, изучувањето на јазикот од дијахрониска перспектива, нужно во славистичките проучувања го наметнува, како основа, старословенскиот јазик, кој како прва стандардна пројава (погледната социолингвистички), односно како прва стилизација (од аспект на структуралната и, особено, на

функционалната лингвистика) е појдовната точка за натамошниот развој, т. е. е предисторија на историите на словенските јазици.

Во славистиката интересот за старословенскиот бил долготраен, длабок и постојан. Одделни граматика на старословенскиот имаат напишано и објавено Добровски (1822), Куљбакин (1929), Хам (1947), Селишчев (1951–1952), Вајан (1952), Елкина (1960), Курц (1969), Ѓорѓиќ (1975), Хабургаев (1986), Супрун (1991), Дуриданов и др. (1993), Камчатнов (1997), Бондалетов и др. (2005), Дајмановиќ (2005), Бабич (2008), Ремџова (неколку изданија, вклучително 2011).

Во македонската историја на јазикот, како основен прирачник долги години се користеше единствениот учебник по старословенски јазик на Радмила Угринова-Скаловска. И покрај неговите несомнени квалитети, кои се огледуваат и во многуте изданија и генерации студенти на кои оваа книга им беше основното помагало, се наметна нужната потреба од нови методолошки пристапи, дополнувања и освежувања на материјалот, имајќи ги предвид и поновите сознанија до кои дојдоа палеославистиката и старословенистиката, односно дијахрониската славистика.

Во 2021 година долгогодишниот предавач по овој предмет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје, проф. д-р Емилија Црвенковска, ја издаде својата *Старословенска граматика*, со која се збогати фондот историсколингвистички проучувања и се надгради делото на претходниот предавач по овој предмет, проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска.

Конципиран и како граматика, но и како учебник, овој ракопис содржи 234 страници, напишани во 11 точки со единичен проред, во Б5 формат.

Во *уводниот* дел авторката се осврнува на општославистичките прашања врзани за словенското јазично семејство, тргнувајќи од генеалогичкиот пристап во класификацијата на јазиците. Со користењето на споредбеноисторискиот пристап, се вршат реконструкции преку кои се докажува единството на словенската јазична територија во прасловенскиот период. Во таа смисла, тука се даваат и опстојни аргументи за тоа зошто старословенскиот е јужнословенски јазик, во смисла на тоа дека во него можат да се забележат низа основни јужнословенски карактеристики (рефлексите на *tj, *dj; *tl, *dl; присуството на разни гласовни секвенции во почетокот на зборот или пред консонанти и сл.).

Во *историскиот* *преглед* се разгледуваат словенските и несловенските извори за старословенскиот јазик, неговото именување (и изборот на односниот назив), развојот на старословенистиката, теориите за народната основа на старословенскиот, старословенските азбуки (глаголицата и кирилицата) и нивните автори, односно нивните корени и развој. Во овој дел се разгледува и спецификата на старословенскиот наспрема современите јазици, но и задржувањето на класичната линија на латинскиот пристап, на пример, каде што буквите имаат и бројна вредност. Тука се разгледуваат и изворите и начинот на кој е дојдено до редоследот на буквите, како и трите типа називи (мнемотехнички, фонетски и позајмени). Исклучително полезен е делот посветен на надредните (дијахронички) знаци, со оглед на тоа што тие

биле широко користени во старите текстови и нивното значење знае да биде суштинско за разбирањето на текстовите. Пишувањето најчесто било без празни места меѓу зборовите (*scriptura continua*), а скратувањата биле чести, па затоа тука се дава и список на зборовите што најчесто биле користени под „титла“ (односно скратувани).

Во прегледот на старословенските споменици се дава детален приказ на книжевните споменици пишувани со глаголица: Киевскиот мисал (Киевските ливчиња), Зографското евангелие, Мариинското евангелие, Асемановото евангелие, Синајскиот псалтир, Синајскиот евхологиј (требник, молитвеник) и Клоцовиот зборник; потоа фрагментите од глаголските текстови: Бојанскиот палимпсест (Бојанското евангелие), Рилските глаголски ливчиња (Македонско ливче), Охридските глаголски ливчиња (Охридското евангелие), Синајскиот мисал, Синајскиот (мал) глаголски минеј и Зографското евангелие.

Во однос на ракописите пишувани со кирилица, прегледот содржи основни податоци за текстовите, како и библиографија (изданија) и каде се чуваат. Тука се опфатени: Ватиканскиот палимпсест, Супрасалскиот зборник, Савината книга, Енинскиот апостол, како и некои фрагментарно зачувани текстови: Ливчињата на Ундољски, Хиландарските ливчиња, Зографските ливчиња, Новгородските (Купријановски) ливчиња, Македонското кирилско ливче и Ресенскиот фрагмент од триодот.

Во однос на најстарата словенска епиграфика, кај глаголската се имаат предвид: Башчанската плоча, Натписите (графитите) во црквата на манастирот Св. Наум на Охридското Езеро, Графитот од Тркалезната црква во Преслав; кирилската епиграфика е претставена преку Гнездовскиот натпис, Самуиловата плоча и Добруцанскиот натпис.

Редакциите на старословенскиот се претставени преку најзначајните ракописи што им припаѓаат и опишани се нивните диференцијални и доминантни црти: чешко-моравската, панонско-словенската, бугарската, српската и хрватската редакција, белешка за босанчицата, руската и романската редакција се опфатени во овој преглед. Црковнословенскиот јазик на македонска почва е одделно и поопширно разработен, имајќи ги предвид ракописите, основните диференцијални црти, како и регионалните дијалектни карактеристики на оваа варијанта.

Следното големо поглавје се насочува кон *фонетиката* на старословенскиот јазик. И двете старословенски азбуки се, во основата, фонетски, а гласовите, природно, се делат на вокали и на консонанти. Описот започнува со главните поставки на старословенската фонетика: законот за отворените слогови и појавата на консонантски групи во средината на зборот ако и само ако со нив може да почнува друг збор.

Во однос на вокалниот систем, се дава преглед на поделбата на самогласките според квантитетот и според квалитетот, а потоа се зборува за теклото на вокалите, одделно за назалите и за редуцираните вокали. Следува опис на вокалите во почетокот на зборот, осврт на слоготворните *p* и *l*, како и на појавата на метатеза на ликвидите во почетокот и во средината на зборот, важна *differentia specifica* на јужнословенските наспрема источно- и дел од западословенските јазици.

Консонантскиот систем е претставен преку поделбата на согласките според местото и според начинот на образувањето, а потоа се одделува простор на двете главни појави што довеле до формирањето на новите консонанти – палатализациите (прва, втора и трета) и јотувањата. Промените во консонантските групи се разгледуваат преку разните упростувања, стегања, испаѓања и стеснувања. За акцентот се забележува дека не постојат прецизни податоци, иако „постојат некои надредни знаци, како на пр. во Киевскиот мисал, но со сигурност не се знае дали може да се сметаат за бележење на акцентот или, пак, се неуми, знаци за црковно пеење. До податоци за акцентот се доаѓа преку споредба со состојбата во јазиците каде што се бележел, па се смета дека бил слободен, подвижен, динамичен и тонски. Акцентираните вокали се изговарале со двојна интонација: нагорна или акутска и надолна или циркумфлексна. Местото му било на последниот нагорен или на првиот надолен слог. Во прасловенскиот јазик акцентот бил тонски (или музикален), а не експираторен“ (Црвенковска 2021, 69).

Традиционално, најголем акцент во старословенските граматика се става на морфологијата, особено морфологијата на имињата, односно на именските зборови, каде што се зборува за граматичките категории род (машки, женски и среден), број (еднина, двоина – со два и броевите што завршуваат на два и множина) и падеж. Најголем простор се отстапува на промената на именките според граматичката категорија падеж, која, *ex definitione*, ги искажува синтаксичките односи на имињата со другите зборови во исказот. Падежниот систем на старословенскиот е исклучително развиен: 11 основи имаат завршоци за сите три броја, а се појавуваат и седум падежи, кои означуваат конкретни (локатив – место, инструментал – орудие) или граматички значења (номинатив – подмет, акузатив – директен објект и сл.). Во овој оддел се дадени целосните деklinациски парадигми на избрани именки од секоја од основите. Истиот принцип се користи и за заменките (личните и неличните), каде што се дадени целосните промени по падежи на персоналните заменки, потоа на неперсоналните: тз, та, то; и, ја, љ; вьсь, вьсе, вься; сь, си, се; кзи, коџ, каџ; кзто и љто.

Во однос на придавките, се издвојува именската (проста) промена наспрема заменската (сложена) промена. Тука се нагласува и дека сложената промена, која се добива кога кон именската се додаваат формите на заменката *иде, љде, љде* во соодветниот падеж, се нарекува и определена или членувана, по што може да се заклучи и дека концептот на определеноста постоел и во нашиот стар јазик. Се даваат парадигмите на сложената промената по тврда и по мека основа, а потоа се коментираат извесни фонетски промени што се случуваат на допирот на вокалите на границата меѓу морфемите, како што е т.н. факултативно вдолжување. Кај придавките се обрнува внимание и на нивното степенување, а се даваат и парадигмите на простата и на сложената промена на компаративот, како начинот на образувањето на суперлативот (компаратив + префиксот *нџи-*), а текстот содржи и белешка за елативот (апсолутниот суперлатив), образуван (најчесто) со префиксот *прѣ-* (*прѣлџкавзи* *вѣгъ*) или со помош на прилозите *сѣло, вѣлми*.

За броевите се нагласува дека тие се менуваат според именска, заменска и сложената промена, се дава преглед на основните и на редните броеви, пара-

дигмите на еден, два, три, десет, начинот на промена на броевите од единаесет до деветнаесет, дваесет, триесет, четириесет, сто, илјада и десет илјади, како и одделни точки за редните и за збирните броеви.

Покрај именскиот, голем дел од морфологијата отпаѓа на описот на глаголскиот систем. Најпрво се коментираат граматичките категории кај глаголот, а потоа се преминува кон разграничување на глаголските основи. Се дава преглед на формите што се образуваат од основата на инфинитивот наспрема оние што се образуваат од основата на презентот, а потоа се воведуваат и глаголските групи (пет, според Лескин). Кај презентот се дава увид во тематските и во атематските глаголи, како и можноста за искажување идност со помош на свршените, но и на несвршените форми во сегашно време. За императивот (заповедниот начин) се наведуваат формите за 2 и за 3 л. еднина и за 1 и 2 л. множина и двоина, кои постоеле, наспрема формите за 2 л. што ги има во современиот јазик.

Во однос на системот на минатите времиња, се дава увид во формите на аористот (сигматски и асигматски – прв и втор) и на имперфектот. Се коментираат инфинитивот и супинот, а голем дел е посветен на партиципите: на презентот (активен и пасивен) и на претеритот (активен и пасивен – прв и втор). Тука е важно да се имаат предвид и паралелите со македонскиот јазик денес, односно нивниот развој во нелични глаголски форми или, пак, нивно то комплетно лексикализирање во одделни зборови. Прегледот продолжува со сложените глаголски форми – перфектот, плусквамперфектот, а потоа и футурот.

Кај неменливите зборови, прегледот почнува со прилозите и нивната поделба според значењето и според потеклото; потоа, изведените прилози и честичките што се додавале кон прилозите, давајќи им определени значења. Кај предлозите се izdelуваат првичните од вторичните и се врзува нивната употреба со соодветните падежи. За сврзниците и честиците се истакнува нивната единственост во индоевропскиот парајазик, се izdelуваат најчесто користените сврзници-честици: и, а, нз/но, да, а потоа одделно и поподробно се разгледуваат овие две зборовни групи. Морфологијата се заокружува со одделна точка за извиците во старословенскиот.

Исклучително добро организирана, како од аспект на поглавјата и потпоглавјата, вклучително и одделните наслови и поднаслови во нивните рамки, така и имајќи го предвид izdelувањето на одделни точки по смисла, оваа – истовремено – и граматика и учебник, продолжува со преглед на основните особености на старословенската синтакса. Примарна тука е т.н. синтакса на падежите, каде што се разгледуваат употребите и значењата во реченицата на сите падежи одделно. Во рамките на синтаксата се разгледува и редот на зборовите во реченицата (линеаризацијата на старословенскиот исказ), како и согласувањето (конгруенцијата).

Заокружувањето се врши со преглед на лексиката во старословенскиот јазик, имајќи ги предвид и заемките и калките, варијантите, преведувачките техники.

На крајот е даден список на скратеници (граматички, на ракописи и библски книги), како и знаци што се употребуваат во книгата. Дадена е и обемна

библиографија, организирана во осум одделни групи (старословенски граматики, старословенски читанки и зборници со текстови, речници, палеографии, споредбени граматики, словенски јазици и историја на Словените, друга литература, изданија на Панонските легенди, како и електронски извори за предметот).

На околу триесет страници дадени се одломки од старословенски текстови, потоа на дваесет страници и речник кон текстовите, а сосема на крајот се наоѓаат и снимки/фотографии од одделни ракописи.

Во македонската лингвистика и во лингвистичката македонистика капитални дела што третираат одделна тематика, а можат да се користат и како учебници, вистински заокружени монографски изданија, не се појавуваат често. Нивното издавање е своевиден празник и радост, особено кога нивото на таквите изданија може сосема слободно да се споредува со највисоките дострели во славистиката и во лингвистиката, воопшто. Еве, ние го имаме таквото задоволство, да бидеме дел од генерација што може да посведочи достојно, надградено и методолошки сосема прецизно и врвно дело, наследник на претходните темелни влогови во македонистиката. За да биде значењето уште поголемо, старословенистиката, на овој начин, се враќа дома, на македонска почва, а – во исто време – влогот во неа ги надминува нашите граници. Оваа *Грамаџика* слободно може да се користи секаде каде што се изучува старословенскиот јазик на универзитетско рамниште, но и да биде значаен прирачник за сите јазичари на кои им треба увид во првиот стандардизиран словенски јазик.

На авторката, на македонистиката, на славистиката и на лингвистиката – да им се множат ваквите изданија!